

תרמילאים ישראלים המשתמשים בסמים – הבנייתה של "בעיה חברתית" והתפתחות המענים בתחומי ההסברה, המניעה והטיפול

חגית בוני-נח

בעשר השנים האחרונות הפכה תופעת התרמילאים המשתמשים בסמים לבעיה חברתית בישראל הזקוקה לפתרון במכלול החברתי. לדעתי אפשר להבחין בשלוש תקופות עיקריות בתהליך הבנייתה של התופעה לכלל "בעיה חברתית", ובהתפתחות הטיפול הממסדי בנושא:

התקופה הראשונה – עד שלהי 1995 לא הייתה קיימת כביכול "בעיה חברתית" של שימוש בסמים בקרב תרמילאים ישראלים, והנושא לא עלה על סדר היום הציבורי, אף שתרמילאים ישראלים רבים היו צורכים סמים.

התקופה השנייה – משלהי 1995 עד שנת 2000 מתחוללת "פאניקה מוסרית" (moral panic) סביב הנושא והוא הופך ל"בעיה חברתית" הדורשת פתרון חברתי-ממסדי. הרשות הלאומית למלחמה בסמים היא המנסה להתמודד עם התופעה, ובתקופה זו היא עוסקת בעיקר בהבנתה ובהצעת פתרונות המתמקדים בהסברה ובמניעה.

התקופה השלישית – משנת 2001 עד כתיבת שורות אלו (2006) משתנה ההתייחסות אל התופעה והרשות הלאומית למלחמה בסמים מתמקדת בפיתוח של פתרונות לתרמילאים נפגעי הסמים ולא לכלל התרמילאים המשתמשים בסמים. בתקופה זו מטופלת התופעה בהיבט רפואי-טיפולי ומתפתח הטיפול המובחן בתרמילאים נפגעי סמים. בראשית התקופה הוקם "כפר איזון" (ב-2001) שנועד לטפל בתרמילאים נפגעי סמים ובשיאה הוקם "הבית הישראלי החם" בהודו (ב-2004) שייעודו העיקרי "מזעור הנזק" (harm reduction) בקרב תרמילאים נפגעים.

עד שלהי 1995: השימוש בסמים של התרמילאים אינו "בעיה חברתית"

תקופה זו מאופיינת בכך ש"אין בעיית סמים בקרב התרמילאים הישראלים". גורמי הממסד מניחים שיש תרמילאים המשתמשים בסמים, אבל השימוש הינו מזדמן, שולי, זמני ואינו מאפיין את כלל התרמילאים הישראלים הפוקדים בעיקר את ארצות דרום מזרח אסיה ודרום אמריקה.

השימוש בסמים בקרב תרמילאים בעולם ידוע כבר במשך שנים רבות (Cohen, 1972, 1973). גם בקרב התרמילאים הישראלים כנראה כבר הייתה קיימת תופעה רחבה של שימוש בסמים בשנות ה-80. מכיוון שכמעט לא נערכו מחקרים בשנות ה-80 ובראשית שנות ה-90 על אודות התרמילאים הישראלים ככלל ועל השימוש בסמים בקרבם בפרט, לא ברור מתי החל השימוש בסמים להתפשט בקרב התרמילאים, לא ברור מה היה היקפו בשנים אלה, ואם במהלך חלו שינויים בממדי התופעה או שהיא נותרה יציבה בהיקפה.

אני מניחה כי שימוש מזדמן בסמים היה קיים בקרב התרמילאים הישראלים כבר בתחילת התפשטותה של תופעת טיולי התרמיל בקרב צעירים מישראל (שלהי שנות ה-60 ותחילת שנות ה-70). שימוש זה התעצם והפך לדעתי לתופעה כבר במחצית שנות ה-80. להתגברות התופעה תרמה כנראה גם ההתפתחות של מגמת מסיבות ה"רייב" (rave), מסיבות בחיק הטבע שהיו נפוצות בעיקר בהודו ובתאילנד כשהן מלוות במוסיקה אלקטרונית ושימוש נרחב בסמים לסוגיהם. [1]

למרות השימוש הנרחב בסמים בתקופה זו (שלהי שנות ה-80 ועד מחצית שנות ה-90) הממסד הישראלי עדיין אינו מודע לכך ואינו מגדיר את השימוש בסמים בקרב התרמילאים "בעיה חברתית". הממסד אינו מודע לתופעה גם מפני שהוענק לה צביון של התנהגות "פרטית", כעין "סוד" השייך לתרמילאים הצעירים. למעשה היה זה "סוד" ש"נשמר היטב" מהממסד אבל היה גלוי בהחלט לאוכלוסיית התרמילאים וגם לרבים מעמיתיהם (group peer) של התרמילאים, היינו אוכלוסיית הצעירים בישראל. אלו שמעו סיפורים ותיאורים עדכניים על מעללי חבריהם בטיולים, ואפילו צפו בתמונות מארצות היעד המנציחות את חוויות הסמים של התרמילאים.

חלק מאנשי המקצוע העוסקים בטיפול נחשפו לתרמילאים נפגעי סמים עת טיפלו בהם באופן פרטי או בבתי חולים פסיכיאטריים. אבל עדיין רווחה ההנחה שהשימוש בסמים רווח רק אצל יחידים ואינו תופעה חברתית הכוללת את כלל התרמילאים. [2]

בתקופה זו התפרסמו מעת לעת ידיעות וכתבות בעיתונים על תרמילאים ישראלים שנפגעו מהשימוש בסמים במזרח הרחוק, כמו למשל "בן 30 שאכל פטריות הזיה בתאילנד הוחזר לארץ, ואושפז" (צבי אלוש, ידיעות אחרונות, 18/11/1994). כתבות אחרות העניקו הצצה לקורה אצל התרמילאים, כמו "כל מה שרצית לדעת על האסיד ולא העזת לשאול" (בוקי גאה, מוניטין, אוקטובר 1992), שם מתאר נאה את השימוש בסמים בקרב תרמילאים באי פאנגן שבתאילנד. אבל אלו היו כתבות אקראיות שלא עוררו עניין חברתי רב מעבר לסקרנות גרידא.

בשנים הראשונות להקמתה התמקדה הרשות הלאומית למלחמה בסמים (הוקמה ב-1988) בעיקר בטיפול במכורים לסמים נרקוטיים ובמניעת השימוש בסמים בקרב בני נוער. אוכלוסיית הצעירים, ובהם התרמילאים, לא עניינה את הרשות בשנים הראשונות להקמתה. אוכלוסייה זו לא נחשבה בעייתית או זקוקה להתערבות. ההנחה הייתה שאפילו אם חלקם משתמשים בסמים, זהו שימוש מתנסה או מזדמן בתוצרי הקנבוס (מריחואנה וחשיש) שבחלק ממדינות אירופה נהוגה ענישה פחות מחמירה לגביו, ועדיין לא נמצאו אז הוכחות מספיק חותכות בדבר מידת הנזק הכרוכה בצריכתם.

חוסר העניין של הרשות הלאומית למלחמה בסמים בתרמילאים צורכי הסמים בתקופה זו התבטא גם בהיבט המחקרי. מחקר בחסות הרשות שנעשה בתקופה זו ואולי רמז על שיעורי שימוש גבוהים בסמים בקרב התרמילאים היה הסקר שנערך על ידי נתן וברנדס (3-1992) בקרב צעירים בני קיבוצים. במחקר זה בלט השיעור הגבוה של מי שדיווחו כי הוצע להם להשתמש בסמים בפעם הראשונה במהלך טיול התרמילאים בחו"ל (14.8% מהנשים ו-20.8% מהגברים).

בתקופה זו נזנחו הצעירים ככלל והתרמילאים בפרט בהיבט המחקר, המניעה והטיפול.

עובדה זו מסבירה את הפתעתם של אנשי הממסד בשלהי 1995, עת התפרץ נושא התרמילאים המשתמשים בסמים (ולא ביוזמתם!) כ"פאניקה מוסרית" וכבעיה חברתית מוחשית של כלל אוכלוסיית התרמילאים (ראה פירוט בהמשך).

ב-18 ליולי 1995 עלה הנושא בפעם הראשונה על סדר היום הממלכתי, בישיבת הוועדה למלחמה בסמים בכנסת (פרוטוקול 114) שהתכנסה לדון בנושא "תופעה גוברת של צעירים ישראלים הצורכים סמים קשים בהודו ובמזרח הרחוק".

בוועדה החלו גישושים ראשוניים של אנשי מקצוע סביב הנושא החדש שהועלה, בניסיון לבחון את הבעיה, בעוד שעדיין כלל לא היה ברור מהו שיעור התרמילאים המשתמשים בסמים, אף שחירות לפיד ז"ל (מחלף אסירים ישראלים מבתי כלא בחו"ל) שהשתתף באותה וועדה העריך כי "[...] תשעה מתוך עשרה משתמשים [בסמים] בהודו, ובתאילנד פחות". בתום הישיבה התקבלה ההחלטה לא להפיץ עדיין את הנושא, עד שלא ייחקר לעומק ויתבררו כל העובדות לאשורן.

שלהי 1995 עד 2000: "פאניקה מוסרית" סביב צריכת הסמים של התרמילאים

בתקופה זו מתחוללת "פאניקה מוסרית" סביב השימוש בסמים בקרב תרמילאים. יחסם של החברה הישראלית ושל הממסד אל תופעת התרמילאים המשתמשים בסמים משתנה, והנושא הופך ל"בעיה חברתית" הזקוקה לפתרון במכלול החברתי. לא עוד שימוש אקראי בסמים השייך למיעוט אלא תופעה חברתית של כלל אוכלוסיית התרמילאים, התנהגות המסכנת את החברה הישראלית מבחינה מוסרית-חברתית.

המהלכים שבהם התגבש הנושא לכלל "בעיה חברתית":

1. **הגילוי ו"פאניקה מוסרית"** – השלב הראשון היה עצם גילוי הנושא והעלאתו על סדר היום הציבורי. נקודת המפנה שהפכה את השימוש בסמים בקרב תרמילאים ישראלים ל"בעיה חברתית", שמעצם הגדרתה זקוקה גם לפתרון ממסדי-חברתי, הייתה "פאניקה מוסרית" שהתחוללה בעיתונות הישראלית בשלהי שנת 1995. יוזמיה היו עיתונאים ועורכי עיתונות [3] שאפשר להגדירם על פי בקר (Becker, 1963) ("זמי המוסר" (moral entrepreneurs) שפעלו מתוך אינטרס מקצועי מחד גיסא – הרצון לזכות בסקופ עיתונאי על ידי סיקור תופעה שטרם נחשפה בחברה הישראלית; מאידך גיסא פעל אצלם אינטרס ערכי-מוסרי של דאגה לגורל החברה הישראלית על ידי חשיפת הנורמות של הצעירים-התרמילאים מתוך תהייה באיזה סוג של חברה אנו מעוניינים מבחינה ערכית.

"פאניקה מוסרית" זו התחוללה בעקבות הנהירה של תרמילאים רבים בשלהי 1995 לחגיגות תחילת השנה האזרחית בחופי גואה שבהודו. מסיבות אלו לוו במוסיקה אלקטרונית ובשימוש בסמים רבים לסוגיהם. העיתונאים והעורכים, "יזמי המוסר", תיארו בהרחבה את השימוש בסמים בקרב אלפי צעירים ישראלים בחופי גואה שבהודו, בכתבות שלוו בכותרות גדולות ובצילומי צבע עדכניים. הם הצביעו על כך שהתנהגות זו מהווה פריצה של גבולות המוסר והערכים של החברה. בדומה לדרכי הפעולה המחוללות "פאניקה מוסרית" נטען גם בכתבות אלה כי המצב שבו אלפי ישראלים מסתממים בחופי גואה הוא איום מוסרי, מוחשי ומיידי לחברה הישראלית. השפה בה השתמשו "יזמי המוסר" הייתה רוויה בסמלים טעונים מבחינה רגשית ומוסרית, לדוגמה "אלפי ישראלים מלח הארץ מסתממים בחופי גואה". [4]

בחוקרו "פאניקות מוסריות" ציין בן יהודה (1995) כי קל יותר ליצור "פאניקה מוסרית" סביב בני המעמד הבינוני, שכן האיום המוסרי העולה מהמצב הכרוך בפאניקה כזו הוא מוחשי, חד וברור. ואכן באותה תקופה הצייר פרופיל התרמילאי הישראלי הקלאסי כמי ששייך למעמד הבינוני והבינוני-גבוה, חילוני ו"מלח הארץ". הציירה התמונה כי המשתמשים בסמים הם מיטב הנוער: "צעירים שלפניהם עוד שנים רבות [...]", "העתיד של המדינה", "בני טובים" – אם הם ימשיכו בנורמת התנהגות זו, הרי מאיימת על החברה הישראלית סכנה מוסרית, מוחשית וממשית שצריך לפעול כנגדה במהירות, בחוזקה ובהקדם האפשרי.

ימים רבים חלפו והנושא עדיין לא הרפה מכותרות העיתונים, זמן שהספיק בכדי לעורר בהלה רבתי. בשל הפאניקה הכללית שנוצרה נולד הצורך בפתרון חברתי ממוסד לנושא שהפך ל"בעיה חברתית". מציאת הפתרון הוטלה על הגוף הציבורי האמון על הנושא, הרשות הלאומית למלחמה בסמים.

מודעות ציבורית למצב חברתי מסוים והסכמה לגבי הגדרתו כשלילי הם שלבים חשובים בהפיכתו נושא כלשהו ל"בעיה חברתית", שהרי לא כל תופעה בחברה הופכת ל"בעיה חברתית". במקרה זה צלחה הפאניקה המוסרית שהתריעה על התדירות הגבוהה של שימוש בסמים בקרב התרמילאים הצעירים ("עתיד המדינה"), מכיוון שהחברה הישראלית החזיקה ועדיין מחזיקה בדעה שהסמים מזיקים מבחינה חברתית-מוסרית-בריאותית. השימוש בסמים אינו מקובל בחברה הישראלית, והוא מעורר פחד ודאגה בקרב הציבור מפני תוצאותיו שנחשבות מזיקות ולא רצויות.

2. מציאת פתרון ממסדי לבעיה החברתית שנוצרה – השלב הבא בתהליך הבנייתה של "הבעיה החברתית" הוא מציאת פתרון ממסדי לבעיה שנוצרה. במקרה זה יש לציין כי "הפאניקה המוסרית" שהתחוללה סביב התרמילאים הישראליים מצאה את אנשי המקצוע ברשות הלאומית למלחמה בסמים מופתעים ולא מוכנים לבהלה שהתחוללה. מערכת הפיקוח הפורמאלית על נושא הסמים במדינת ישראל לא הייתה ערוכה עדיין להתמודד מול בעיה זו שצצה מבחינתם "יש מאין". עד התקופה האמורה הם העריכו כי זהו נושא שולי שמעורב בו מיעוט בחברה ואינו מאיים על כלל החברה הישראלית. מידע בנושא כמעט לא היה בנמצא ואנשי המקצוע ברשות נאלצו להתמודד עם תחום שהיה חדש בעבורם.

פאניקות מוסריות עלולות ליצור תגובות חריפות, לא רציונאליות – לעתים ללא כל פרופורציה לגודל הבעיה האמיתית. במקרה האמור רעשה וגעשה החברה הישראלית בעקבות ה"גילויים" בעיתונים, ונוצר צורך להרגיע את הרוחות הסוערות מיד, לשכך את הבהלה. הוצע פתרון מהיר, ויש שיאמרו גם פזיז, עוד בטרם גובשה תוכנית מסודרת להתמודד עם הנושא.

הפתרון המיידי שהוצע על ידי הרשות הלאומית למלחמה בסמים כדי לשכך את הבעירה הראשונית הייתה קריאה להורים מודאגים שבניהם ובנותיהם נמצאים בהודו להירשם לטיסה מאורגנת להודו בכדי להחזיר את ילדיהם מגואה ארצה. הורוויץ (1996) דווח מגואה: "אלפים אם לא רבבות השתתפו במסיבות סמים. הרשות למלחמה בסמים מארגנת מטוסים להביא את הבנים והבנות האבודים הביתה". פתרון זה הוצע עוד בטרם בדקה הרשות לעומק את מה שנכתב ותואר בעיתונות. הורים בודדים נענו לקריאה. בסופו של דבר לא יצא המטוס שאורגן להשיב הבנים לגבולם, והפאניקה שככה (יש שיאמרו בדומה לגורלן של פאניקות מוסריות דומות), אבל נושא השימוש בסמים בקרב תרמילאים הפך ל"בעיה חברתית" והממסד לא יכול היה עוד להתעלם מהטיפול הנדרש גם בעבור אוכלוסייה זו.

במקרה זה הצליחה קבוצה של מיעוט (עיתונאים ואנשי מקצוע מעטים) להשפיע ולשכנע את הרוב (החברה הישראלית) שקיימת "בעיה חברתית-מוסרית", אף שעדיין לא היה ברור כלל אם המצב שתואר מעל דפי העיתונים הוא אמיתי, שקרי או מוגזם בעליל.

כך קרה שבתחילת התמודדותה של הרשות הלאומית למלחמה בסמים עם מציאת פתרון לבעיה עדיין חשוב היה לבחון "הכצעקתה?". צריך היה לבחון את הממדים האובייקטיביים של הבעיה: האם הנתונים לגבי היקף הבעיה ומאפייניה שהוצגו בעיתונים הם נכונים? באלו סמים משתמשים התרמילאים הישראלים? באלו מקומות הם שוהים? וכדומה.

כדי שהמודעות לבעיה החברתית לא תדעך היא זקוקה ללגיטימציה חברתית; בהמשך התפתחות ה"בעיה חברתית" אנו רואים כי החברה הישראלית נתנה הכשר להמשיך ולטפל בנושא השימוש בסמים בקרב התרמילאים הישראלים. מעתה הנושא ממשיך להיות על סדר היום הציבורי בכמה זירות: הזירה הראשונה והדומיננטית ביותר היא **הזירה הממסדית**, והובילה אותה הרשות הלאומית למלחמה בסמים שהתחילה לעצב פתרון רשמי לבעיה. בשלב ראשון הוחלט לבדוק לעומק את הממדים האובייקטיביים של התופעה והמשימה הוטלה על תחקירנית [5] שתסלול את הדרך גם למתן פתרון לבעיה. הפתרון שגובש על ידי הרשות הלאומית למלחמה בסמים היה הקמת "פרויקט התרמילאים" [6] שעיקרו מגוון פעילויות בתחומי ההסברה, המניעה ועידוד המחקר.

גם **בזירה התקשורתית** ממשיך הנושא להיות על סדר היום הציבורי – בתקופה זו הפכו סיקורי התקשורת בנושא לשגרה. התקשורת נרתמת למעשה להפיץ את סיפורי התרמילאים נפגעי הסמים וממשיכה לשמר את הבעיה בתודעת הציבור.

אפשר למצוא כתבות רבות יותר בנושא שנכתבו בתקופה זו בהשוואה לתקופה הקודמת, למשל "מסר מהמחלקה הסגורה בבאר יעקב: אל תתעסקו עם סמים ופטוריות הזיה בגואה" (עוז בן-יצחק, ערים, 1/8/97); "מתנכלים לתרמילאים ישראלים בגואה" (צבי אלוש, ידיעות אחרונות, 8/12/96); "ישראלי נידון ל-10 שנות מאסר בהודו" (צבי אלוש, ידיעות אחרונות, 4/12/1996).

זירה נוספת שבה הנושא מקבל חשיבות והתייחסות היא **הזירה האקדמית**. חוקרים הכותבים עבודות גמר לשם קבלת תואר דוקטור או מוסמך מגלים התעניינות רבה בנושא וגם ברשות הלאומית למלחמה בסמים מתרחב הידע המחקרי על הנושא (ראה פירוט בהמשך).

זירה נוספת שאינה מניחה לבעיה זו של שימוש בסמים בקרב התרמילאים לדעוך היא **הזירה הפוליטית** (הקשורה גם לזירה הארגונית-ממסדית). כאן עיקר הפעילות מתבצעת דרך וועדת הסמים של הכנסת שם אין הנושא יורד מסדר היום, והוא זוכה לדיונים מחודשים שנה אחר שנה.

3. הסטטיסטיקה מסייעת לקיבוע הבעיה החברתית והעצמתה – הנתונים הסטטיסטיים מסייעים לקבע ולהעצים "בעיה חברתית" מסוימת. המסד אותו ייצגו אנשי המקצוע ברשות הלאומית למלחמה בסמים היה מעוניין לשמר את "הבעיה החברתית" בתודעה הציבורית והחל לעודד מחקרים וסקרים בנושא אשר הניבו נתונים לגבי שיעורי השימוש בסמים בקרב התרמילאים. למרות שאנשי המקצוע ברשות הלאומית למלחמה בסמים לא הם שגרמו לפאניקה המוסרית הראשונית, הם בהחלט דאגו להמשיך "מסורת" זו מעת לעת, בכדי לשמר את העניין בתודעה הציבורית ובכדי להמשיך לקבל את ההכשר לפעול בנושא.

לעתים פאניקות מוסריות מבוססות על נתונים מוגזמים או שקריים. במקרה שלנו התברר ששיעורי השימוש בסמים בקרב התרמילאים הם בהחלט גבוהים, עובדה שהצדיקה לדעת הרשות הלאומית למלחמה בסמים הפניית תקציבים ועריכת פעילויות בקרב אוכלוסייה זו. המחקרים שנערכו באותה תקופה הצביעו על שיעורי שימוש בסמים גבוהים מאוד בקרב תרמילאים לעומת שאר האוכלוסייה, ואפילו לעומת הצעירים בני "קבוצת השווים" שלא טיילו (מבורך, 1997; בר-המבורגר ולדרמן, 1998; דיון, 1999; בר-המבורגר, 2004; Paz, Segev, & Potasman, 2005).

יש הסוברים שתוחלת החיים של פאניקה מוסרית היא מוגבלת וכי היא זקוקה להנשמה מלאכותית מעת לעת. שהרי פאניקה מוסרית אחת, כמו זו בנושא הסמים, צריכה להתמודד עם פאניקות אחרות הנלחמות על מודעות הציבור ועל תמיכתו (הרוויץ, 1996). פרסום השיעור הגבוה של שימוש בסמים בקרב תרמילאים מעת לעת על ידי הרשות למלחמה בסמים, המלווה גם בטיעונים ערכיים כי השימוש בסמים בקרב התרמילאים הוא איום מוסרי-חברתי וביטחוני על עתיד המדינה, העניק כעין "הנשמות מלאכותיות לנושא", על פי המינוח של הרוויץ. דרך יצירת הפאניקות המוסריות הללו ניסו אנשי המקצוע ברשות הלאומית למלחמה בסמים לתקן מפגע חברתי מסוכן וממשי בחברה הישראלית. כשהם פועלים מבחינתם על פי אינטרסים ערכיים ומקצועיים גם יחד.

הגורמים העיקריים שהשפיעו בתקופה זו על התנהלות הממסד כלפי התרמילאים המשתמשים בסמים:

1. העובדה שהשימוש בסמים נעשה מחוץ לגבולות המדינה – בדרך כלל ההתערבות בנושא הסמים היא על פי מודל "הקטנת הביקוש והקטנת ההיצע" (בן יהודה, 1982). בעניין התרמילאים הייתה עיקר ההתערבות הממסדית לפעול להקטנת הביקוש, דהיינו לגרום לכך שהתרמילאים לא יצרכו ("בקשו") את הסמים. למדינת ישראל לא הייתה שליטה בעניין הקטנת ההיצע משום שהשימוש בסמים לא התרחש בתוך גבולותיה. לא הייתה לה הסמכות והיכולת להקטין את היצע הסמים במדינות היעד שבחלק ניכר מהן הסמים הם מצרך זמין, נגיש, זול, ויש שיאמרו שאפילו תורם לכלכלה ולתיירות.

2. **העובדה שהתרמילאים הם בני המעמד הבינוני, והבינוני-גבוה** – התרמילאי הממוצע הינו בן למעמד הבינוני, והבינוני-גבוה. חלקם אחרי השירות הצבאי, לפני הלימודים באוניברסיטה או בחופשה שבין הסמסטרים. הצעירים-התרמילאים נחשבים נורמטיביים, קונפורמיים ויצרניים. חלקם יחזרו מהטיול אל חיק האוניברסיטאות והמכללות ולא יהוו נושא "בוער" שיש לטפל בו, כמו, למשל, המכורים לסמים נרקוטיים שהשפעתם על החברה הכללית היא שלילית.

3. **הגישה המקצועית הסוברת שמניעה אפקטיבית מתחילה בגיל צעיר ככל האפשר** – אוכלוסיית הצעירים ובהם התרמילאים הוגדרו כאוכלוסייה שמאוחר מדי להתחיל להשקיע בעבודה בתוכניות מניעה. לכן, על אף שהרשות הלאומית למלחמה בסמים החלה לטפל בבעיית התרמילאים בתקופה זו היא אינה משקיעה כספים רבים ב"פרויקט התרמילאים" ופועלת בעיקר בתחומי ההסברה והמניעה ברמה האוניברסלית. את עיקר מאמצי המניעה הרשות ממשיכה להשקיע בילדים ובבני נוער.

בתקופה זו עדיין לא היה קיים מענה ממסדי רשמי לטיפול בתרמילאים נפגעי סמים והם היו מגיעים לטיפול אצל פסיכיאטרים ופסיכולוגים פרטיים או לבתי חולים לחולי נפש.

2001 עד 2006: התמקדות במתן טיפול מובחן לתרמילאים שנפגעו בשל השימוש בסמים

בשנת 2001 מתחילה תקופה חדשה בהתנהלות הממסד כלפי הבעיה החברתית של שימוש בסמים בקרב התרמילאים, תקופה הממשיכה עד לכתיבת שורות אלו (2006).

עמדותיו של הממסד כלפי השימוש בסמים בקרב כלל התרמילאים החלו להתרכך מעט, במיוחד לאור ההכרה בעובדה שהנסיבות החברתיות של הטיול הן שמעודדות שימוש בסמים. ולכן לרוב זהו שימוש מזדמן מתנסה וזמני בתוצרי הקנבוס, שימוש המתוחם בעיקר לזמן הטיול ורובם חוזרים ממנו ללא פגע, מפסיקים את השימוש בסמים וממשיכים בנתיב החיים המקובל והשגרתי – לימודים באוניברסיטאות ובמכללות, השתלבות בעבודה, וכדומה.

בתקופה זו הממסד נסוג מהניסיון לפתור את בעיית כלל התרמילאים צורכי הסמים בראייה של "בעיה חברתית", וזונח מעט את המשתמשים בסמים המתנסים והמזדמנים (המהווים את רוב אוכלוסיית התרמילאים), והפתרון החברתי-ממסדי נע מעתה לכיוון של טיפול מובחן באלו שנפגעו מהשימוש בסמים במהלך הטיול. אנו נכנסים לעידן שבו מוגדרת התופעה "בעיה רפואית-טיפולית" ("מדיקליזציה" של הסטייה), והפתרון ל"בעיה חברתית" זו מתמקד מעתה במתן טיפול לתרמילאים נפגעי הסמים שהממסד רואה בהם את הגרעין הקשה של אותה "בעיה".

שינוי זה בגישה התבטא במענים חדשים שהתפתחו: בתחילת התקופה הוקם "כפר איזון" שנועד לטפל בתרמילאים נפגעי סמים ובשיאה הוקם "הבית הישראלי החם" בהודו.

לפני שהוקם "כפר איזון" היה הטיפול הפסיכיאטרי בבית חולים לחולי נפש הפתרון היחיד בעבור תרמילאים צעירים שנפגעו בשל צריכת סמים וחזרו ארצה. לעתים קרובות פנו משפחות הנפגעים לפסיכיאטרים פרטיים בשל החשש מהתגית הנלווית לפניה לבית חולים לחולי נפש. אלו היו נפגשים עמם פעם או פעמיים בשבוע לשעה קצרה וברוב הזמן הייתה המשפחה מתמודדת לבד עם כל התופעות הנלוות להפרעה. המצוקה הייתה רבה אבל טיפול חלופי לא היה קיים. הוגה הרעיון של הקמת מרכז ייחודי לטיפול בתרמילאים היה עומרי פריש, עובד סוציאלי שעבד כמתאם הרשות הלאומית למלחמה בסמים במועצות האזוריות גלבע ועמק בית שאן. הוא הבחין במצוקה האמיתית שבשטח מתוך פניות רבות של הורים מודאגים שהציגו סיפורים דומים וחיפשו טיפול לילד שחזר נפגע סמים מטיול התרמילאים.

פריש וחבריו ליחידת המילואים הקימו עמותה ציבורית למען הקמת כפר טיפולי לתרמילאים נפגעים ב-2001. השם "כפר איזון" נבחר בשל הקונוטציה לאיזון נפשי. נכון לכתיבת שורות אלו זהו מרכז יחיד מסוגו בעולם לטיפול בתרמילאים שנפגעו משימוש בסמים. [7]

את שיאה של התקופה הטיפולית (עד כתיבת שורות אלו) מהווה הקמת "הבית הישראלי החם" בהודו. ב-2003 יצאה להודו משלחת בראשות המנהל הכללי של הרשות חיים מסינג ובה גם נציגות של משרד ראש הממשלה. המשלחת הגיעה למנאלי בצפון הודו, מקום החביב על התרמילאים חובבי הסמים, כדי לבחון את בעיית התרמילאים נפגעי סמים בהודו מקרוב במטרה למצוא לה פתרון. יציאת המשלחת זכתה לסיקור נרחב בעיתונות. בעקבות המלצות המשלחת הוקם הבית הישראלי בהודו ב-2004. יש לציין שבעניין המשלחת חברו אינטרסים של נציגי הזירה הארגונית-ממסדית לאינטרסים של אנשי הזירה הפוליטית והתקשורתית, בכדי לבחון את המשך הטיפול בבעיה החברתית.

למעשה אפשר לראות את הקמת הבית כחלק מהניסיון לטפל בתרמילאים הצעירים על פי המדיניות של "מזעור הנזק" (harm reduction). למרות שהמדיניות הרשמית של הרשות דוגלת עדיין באיסור מוחלט של השימוש בסמים, הבית שהוקם בהודו ודרך הפעלתו יש בהם יישום חלקי של עקרונות "מזעור הנזק", ורמז לשינוי מסוים שחל בגישה הממסדית לשימוש לרעה בסמים. במידת מה הבין הממסד שאי אפשר להתעלם עוד מאותה מציאות של תרמילאים ישראליים המשתמשים בסמים במהלך הטיול, חלק מנורמת ההתנהגות. הממסד הכיר בכך ש אם אי אפשר למנוע לחלוטין את השימוש בסמים בקרב התרמילאים, אפשר לפעול לפחות למען מזעור הנזק שנגרם לתרמילאים הצעירים, למשפחותיהם ולכלל החברה.

האבחון הראשוני של נפגע הסמים והסיוע המיידית הם חשובים ביותר ועשויים להשפיע מאוד על מידת ההחמרה או השיפור במצבו וגם על התפתחות הפרעות נפש בעתיד. התברר כי גורמי טיפול מקומיים בהודו אינם נותנים תמיד את הטיפול הראשוני המתאים לאותם תרמילאים צעירים שנפגעו. כדי למנוע נזקים לעתיד חשוב שלא ייגרם למטופל נזק בשל טיפול תרופתי לא מתאים או לא נחוץ. "הבית הישראלי החם" שהוקם בהודו נועד לצמצם את נזקי הסמים, לסייע בהקדם האפשרי לנפגעי הסמים בלא להזיק להם, [8] ובמקביל לפעול גם בתחום ההסברה. בתקופה זו התמסד גם נושא חילוץ התרמילאים נפגעי הסמים – חלק ממדיניות "מזעור הנזק". [9]

שימוש בסמים בקרב תרמילאים – סטייה חברתית או נורמה?

ההגדרה מהי סטייה ומי נחשב סוטה היא מורכבת. קיימות הגדרות רבות לסטייה וחילוקי דעות לגביהן בקרב חוקריה (גוד, 2002). אדון בהיבטים שונים של הסוגיה ואציע פתרון לשאלה האם השימוש בסמים בקרב התרמילאים הוא בגדר סטייה.

אחת ההגדרות לסטייה היא **ההגדרה התגובתית** (ראקטיבית). על פי הגדרה זו, שאינה חביבה על כלל החוקרים בתחום (ג'וד, 2002), ייחשב אדם סוטה רק אם עשה מעשה שאחרים הבחינו בו וזכה לגינוי חברתי. כלומר, התגובה החברתית, ולא המעשה עצמו, היא שתקבע אם מעשה כלשהו ייחשב סטייה או לא. על פי הגדרה זו נחוצים שני תנאים הכרחיים כדי שנושא כלשהו ייחשב סטייה:

1. אנשים בכלל החברה יבחינו בהתנהגות או ישמעו על אודותיה.

2. אנשים אלה יגנו את המבצעים של אותה התנהגות או יענישו אותם.

לדעתי הגדרה זו מתאימה להתפתחות שחלה בראייה של החברה את השימוש בסמים בקרב התרמילאים. לכן, בתקופה הראשונה, עד שלהי 1995, השימוש בסמים בקרב התרמילאים לא נחשב סטייה חברתית, והוא מתקיים מבלי ש"האחרים" (במקרה הזה, המבוגרים והממסד) יבחינו בזה. לפיכך, התנהגות זו "אינה קיימת" בהיבט החברתי, היא נותרת עלומה וידועה רק למבצעים עצמם ועמיתיהם בקבוצת השווים, אבל אלה אינם מגנים אותה בפועל. למעשה הבחין הממסד בתקופה זו רק באותם תרמילאים בודדים שהיו זקוקים לטיפול לאחר שנפגעו משימוש בסמים בטיול, והם אלו שזכו לתיג כשוליים וכסוטים.

על פי ההגדרה הראקטיבית, השימוש בסמים בקרב התרמילאים מוגדר סטייה רק בתקופה השנייה, משלהי 1995 עד שנת 2000, משום שמעתה הוא מתגלה על ידי האחרים (הממסד) וההתנהגות זוכה לגינוי.

הגדרה נוספת לסטייה היא **ההגדרה הסטטיסטית** (ג'וד, 2002) וגם היא אינה חביבה במיוחד על חלק מהחוקרים משום שהיא רחבה מדי, אבל עם זאת היא רלוונטית בעליל לנושא התרמילאים המשתמשים בסמים. כל מה שנדיר מבחינה סטטיסטית ייחשב סטייה על פי הגדרה זו. דהיינו, כל תופעה נפוצה ושכיחה לא תחשב סטייה. על פי הגדרה זו יש לבחון מיהו התרמילאי ה"טיפוסי", התרמילאי השכיח, ולראות מהן התכונות המאפיינות אותו. במקרה שלנו יש לקבוע האם "התרמילאי הטיפוסי" משתמש בסמים. מהנתונים הסטטיסטיים נראה כי שימוש בסמים היא תופעה שכיחה ביותר בקרב התרמילאים הישראלים, ויש כמה מחקרים המצביעים על שימוש נרחב ביותר בסמים אצל רוב התרמילאים המטיילים בחו"ל (מבורך, 1997, בר-המבורגר ולדרמן, 1998; דיון, 1999; בר-המבורגר, 2004; Potasman, & Segev, Paz; 2005).

השיעורים הגבוהים של שימוש בסמים שנמצאו אצל התרמילאים שאותם דאג הממסד להציג ולהסתייע בהם כדי לקבע ולהעצים "בעיה חברתית", הם שתרמו למעשה להתנערות התרמילאים הצעירים מתג הסוטה שהממסד הליביש עליהם, תוך שהם טוענים "כך עושים כולם [...]".

להתנערות מתג הסוטה תורמת גם **ההגדרה הנורמטיבית** של הסטייה, זו ההגדרה המקובלת על רוב החוקרים ועל פיה יחשב סוטה כל מי שמפר נורמות חברתיות (שוהם, 1982; ג'וד, 2001). על פי הגדרה זו נקבע תיג של סטייה וסוטה מתוך הנורמות של תרבות וחברה. בכדי לקבוע אם התנהגות כלשהי היא סטייה עלינו לבדוק את מנהגיה של החברה במקום ובזמן נתון. אם ההתנהגות מפרה את המנהג, הכלל, החוק או הנורמה שנוהגים הרי היא סטייה. השימוש בסמים נחשב סטייה בחברה בישראל, התנהגות החורגת מכללי ההתנהגות המקובלים בתרבות הישראלית ועל פי החוק היא מוגדרת עבירה.

התרמילאים הצעירים טוענים ששימוש בסמים הוא חלק מתת-תרבות התרמילאים ואינו נחשב סטייה, אלא ההיפך, זוהי נורמה מקובלת וכלפי הסוטים ממנה מופעל לחץ חברתי שמתבטא בין היתר בשאלות ביקורתיות, כמו "מה, לא היית במסיבת ה-full moon בקופנגן?"; [10] "מה, לא עישנת ג'ארס?". [11] מיסוד המסלול על ידי המטיילים והלחץ החברתי הופכים את החוויות הייחודיות הללו של הטיול לחובה חברתית. חלק מהתרמילאים שלא השתמשו בסמים בטיול (בעיקר בהודו) הרגישו כסוטים מכלל אוכלוסיית התרמילאים. על מידת המקובלות של השימוש בסמים תעיד גם שפת התרמילאים [12] המשופעת בכינויים של סמים לסוגיהם, בכינויים של איכויות סמים, בכינויי כמויות, ובכינויי מקומות שבהם אפשר למצוא סמים בטיול.

בראייתם את השימוש בסמים במהלך הטיול מנהג נורמטיבי אין התרמילאים הישראלים מביאים בחשבון את החוק המקומי. למרות שהשימוש בסמים הוא עבירה על פי החוקים הנוהגים ברוב המדינות שהתרמילאים הישראלים מגיעים אליהן, ברוב המקרים אין הם מודעים לחוק המקומי. לעתים הם סבורים שהשימוש בסמים הוא חוקי או מרגישים שהם "מעל החוק המקומי".

ואכן, התגית השלילית שדבקה במשתמשים בסמים, ובעיקר באוכלוסיית המכורים לסם הרואין (המכונים "נרקומנים") לא דבקה באוכלוסיית התרמילאים. רוב המכורים להרואין משתייכים למעמד סוציו-אקונומי נמוך ולכן הם נדרשים לממן את התמכרותם על ידי ביצוע פשעים בנוסף על עבירת השימוש בסמים.

קובעי המדיניות, כמו רוב התרמילאים, נמנים עם בני המעמד הבינוני והבינוני-גבוה. חלק ניכר

מילדיהם היו תרמילאים או יהיו תרמילאים בעתיד – ייתכן שגם מרכיב זה תרם לאי הרצון להטיל תגית גורפת של סוטים על אוכלוסייה זו. הממסד התייחס אליהם בסובלנות יחסית ולא כאל סוטים מוחלטים, כאל בני נוער התרים עדיין אחר זהותם, ומצויים עדיין בשלב המורטורי [13] שבו השימוש בסמים הוא חלק מתהליך ההתבגרות, כעין טקס מעבר "לגיטימי" בשלבי חייהם.

צריך לציין כי בעצם הגילוי שהתרמילאים משתמשים בסמים לא היו "זמי המוסר" מעוניינים להכפיש ולתייג אותם כעבריינים, אלא להבהיר כי הגבול המוסרי של החברה נפרץ, ומתוך כך גם לנסות ולהשיב בנים מורדים אלה לגבולם

המוסרי הקולקטיבי. הם שאפו להתריע ולבצע כעין "רה-סוציאליזציה", תיקון הנורמות והערכים של אותם צעירים המסכנים לדידם את ערכי הקולקטיב הישראלי שאינם כוללים את השימוש בסמים.

לסיכום

בעשר השנים האחרונות חלף תהליך הבנייה של תופעת השימוש בסמים על ידי התרמילאים על פני כמה שלבים ותקופות: החל משלב של "אין שימוש" בסמים בתקופה שבה כביכול לא הייתה קיימת "בעיה חברתית" זו, דרך שלב של "פאניקה מוסרית" שבו מתגלה השימוש הנרחב בסמים בקרב התרמילאים, שימוש המוגדר מסוכן לערכי החברה הישראלית ולכן רואים אותו כ"בעיה חברתית" הדורשת התערבות חברתית-פוליטית; וכלה, לעת עתה, בשלב של תהליך מדיקליזציה שבו מציבים במוקד הבעיה את התרמילאים נפגעי הסמים. הבעיה החברתית מוגדרת מעתה "בעיה רפואית-טיפולית" והפתרון מתמקד במתן טיפול וב"מזעור הנזק" שנגרם או עשוי להיגרם לתרמילאים נפגעי הסמים.

רשימת מקורות

- בן-יהודה, נ (1982). מדיניות חברתית בנושא ההתמודדות עם תופעת השימוש לרעה בסמים: סקירת מודל וניתוח סוציולוגי השוואתי. **סטייה חברתית**, י, 2-1, עמ' 7-43.
- בן-יהודה, נ (1995). פאניקות מוסריות: היבט סוציולוגי של השימוש לרעה בסמים. בתוך: ד' גרין (עורך). **סמים: עובדות, שאלות ובעיות**. תל אביב: משרד הביטחון.
- בר-המבורגר, ר' (2004). **סקר עמדות ושימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים בקרב סטודנטים במוסדות להשכלה גבוהה בארץ 2003**. ירושלים: הרשות הלאומית למלחמה בסמים.
- בר-המבורגר, ר, נתן, מ, ליברמן, י (1999). **צריכת סמים של גילאי 18-30 בקיבוצים 1998**. ירושלים: הרשות למלחמה בסמים.
- גוד, א' (2002). **על הסטייה**. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- דיין, אירית (1999). **השפעתם של מאפיינים אישיותיים, קוגניטיביים וסוציו-דמוגרפיים על השימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים בקרב מטיילים ישראלים במזרח הרחוק**. עבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטת תל אביב.
- הורוויץ, מ. (2000). **דפוסי התמודדות בסמים באירופה והמדיניות בישראל. המדיניות בתחום הסמים: מלחמה או רווחה?** (עמ' 20-29). ירושלים: המכון לקרימינולוגיה, האוניברסיטה העברית.
- מבורך, ע. (1997). **הטיול הממושך לאחר השחרור מצה"ל: מאפייני המטיילים, השפעות הטיול ומשמעותו**. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- נתן, מ', ברנדס, ע', (1993). **צריכת סמים של גילאי 18-30 בקיבוצים**. ירושלים: הרשות למלחמה בסמים.
- The Sociological synthesis*. Ben-Yehuda, N. (1986). The sociology of moral panics: toward a new *Quarterly*. 495-513. (4) 27.
- reality: A treatise in the sociology of* The social construction of Luckmann, J. (1966). & Berger, P.L. London: Penguin books. *knowledge*.
- .298-306. (3) 18 *Problems. Social* Blumer, H. (1971). Social problems as collective behavior.

.164-182 .(1) 39 .*Social Research* Cohen, E. (1972). Toward a sociology of international tourism.
International .affluence: notes on the phenomenon of drifter-tourism Cohen, E. (1973). Nomads from
.89-102 ,(1-2) 14 ,*of Comparative Sociology Journal*

Problems: Social conditions, value Spector, M. (1973). Toward a Sociology of Social & Kitsuse, J.
.407-419 ,(4) 20 *Problems*. Social judgments, and social problems .

to south-east Asia: an on-site study. Potasman, I. (2005). Drug abuse in travelers & Segev, L. Paz, A.
.205-209 ,(4)12 *J of Travel Medicine*,

[1] כבר בטיול התרמילאים הראשון שלי בתאילנד וביפן שערכתי ב-1990 נוכחתי לדעת כי תרמילאים ישראלים רבים משתמשים בסמים, סוחרים בהם ומבריחים אותם. סיפורים דומים שמעתי גם על תרמילאים שטיילו באמצע שנות ה-80 ובסיומן. תמונה דומה הצטיירה גם בטיול השני שערכתי לתאילנד באוגוסט 1995.

[2] בשלהי 1994 התחלתי את לימודי התואר השני בקרימינולוגיה. פניתי לאחד המומחים בתחום הסמים שגם טיפל בתרמילאים נפגעי סמים בבקשה שינחה אותי בעבודת הגמר שאכתוב על תופעת התרמילאים והשימוש בסמים. הוא טען שזוהי תופעה שולית והמליץ שאזנח את הנושא ואתור אחר נושא אחר לעבודת גמר.

[3] יש מי שטוען שהעיתונאים גובו גם על ידי אנשי מקצוע בודדים שהיו מודעים לתופעה הרחבה של שימוש בסמים בקרב התרמילאים.

[4] יש הטוענים כי בשל הפאניקה שהתעוררה בעקבות הפרסומים בעיתונות הישראלית בדצמבר 1995 הקשיחה המשטרה ההודית בגואה את יחסה לתרמילאים הישראלים – תגובה לביקורת שהצטיירה, כביכול, על תפקודה הלקוי באכיפת חוקי הסמים. ייתכן שעקב כך נעצרו תרמילאים ישראלים שהחזיקו סמים לשימוש עצמי, ובהם רויטל גריך (ראו את סיפורה בשער התיעוד שבספר).

[5] ביוני 1996 מוניתי לתפקיד התחקירנית ואיישתי אותו עד סוף 2003.

[6] ראה גם את הפרק על "מיזם התרמילאים".

[7] ראה מאמרו של עומרי פריש על "כפר איזון".

[8] ראה גם את מאמריהן של כוכי עמעד ושל רות אל-רועי על "הבית הישראלי החם" בהודו.

[9] ראה גם את מאמרו של חיליק מגנוס על חילוץ תרמילאים מחו"ל.

[10] מסיבות "ירח מלא" חביבות מאוד על התרמילאים. הן מלוות במוסיקה אלקטרונית וכוללות שימוש בסוגי סמים שונים. במשך השנים הן זכו לנגזרות המכוננות מסיבות "חצי ירח", "רבע ירח" וכדומה.

[11] ג'ארס (צ'ארס) – חשיש הודי הידוע בקרב התרמילאים באיכותו המשובחת.

[12] ראה מאמר נוסף בספר על שפת התרמילאים המשתמשים בסמים.

[13] שלב בתהליך ההתבגרות שבו זוכים המתבגרים לדחייה בקבלת החלטות ובמילוי חובות, ולחופש להתנסות בדברים בדרך לגיבוש זהות עצמאית.